

Ekrem Tucaković

RUKOPISI HAFIZOVOG “DIVANA” U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI¹

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu je, nesumnjivo, najznačajnija riznica i ustanova u kojoj se čuva rukopisna građa na orijentalnim jezicima važna za proučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine, inтелеktualnih gibanja, književno-umjetničkih tendencija, estetskih vrijednosti i, općenito, raznolikih naučnih i kulturnih stremljenja i strujanja u periodu viševjekovne Osmanske uprave u Bosni i Hercegovini i širem regionu. I površni uvid u obim, sadržaj i strukturu ove građe može pomoći u davanju potpunijih odgovora na mnoga pitanja i nepoznanice iz naše bliže i dalje kulturne prošlosti.

Dakako, općepoznata je činjenica da među rukopisnom građom na orijentalnim jezicima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci najmanji dio čine rukopisi na perzijskom jeziku. Međutim, od ukupno sačuvanog perzijskog fonda rukopisa daleko najveći dio zauzimaju rukopisi s područja perzijske književnosti i jezika. Upravo ovaj dio perzijskog rukopisnog opusa čini

¹ Ovim putem iskazujemo zahvalnost Mustafi Jahiću, direktoru, i ostalom osoblju Gazi Husrev-begove biblioteke na susretljivosti i ustupljenim rukopisima.

se i posebno vrijednim i veoma dragocjenim, jer zorno potvrđuje da su Bošnjaci već od kraja 15. stoljeća prepoznali književne vrijednosti, čuvali, njegovali i unapređivali književnost stvaranu na perzijskom jeziku i nadahnjivali se pjesničkim veličinama koje i danas, u cjelokupnoj svjetskoj poetskoj baštini, zauzimaju istaknuto mjesto. Također to govori i o dominantnim književnim tokovima, strujanjima i uticajima koji su bili prisutni na veoma širokom geografskom prostoru i u posve raznovrsnim društvenim i političkim sredinama i okruženjima, od Indijskog potkontinenta do obala Une i Korane kao krajnjeg zapadnog kraka islamskog kulturnog uticaja. Na tom veoma razuđenom geografskom prostoru dugo vremena su važili veoma srodni književni kriteriji, oblici, forme pa, čak, i motivi i teme koje je perzijska književnost nosila gdje god se širila ili bila prisutna. Istodobno, u tom kontekstu mogu se prepoznavati karakteristike i odlike, savremenim rječnikom kazano, u tadašnjim prilikama svojevrstne globalizacije u sferi književnosti, na način postojanja jedinstvenih ili, u najmanju ruku, srodnih književnih vrijednosti, obrazaca i tema koje su vladale ili bile zajedničke za veći dio tada poznatog i naseljenog svijeta.

Ne ulazeći u sadržajnije analizu i razmatranje rukopisne građe na perzijskom jeziku u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, ipak je neophodno ovom prilikom istaknuti još nekoliko općih činjenica vezanih za književni odjeljak perzijskih rukopisa. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalaze se rukopisni primjerci, kompletni ili fragmenti, skoro svih značajnijih perzijskih pjesnika i književnika. Također, prema broju rukopisnih primjeraka pojedinih djela ili, pak, autora, može se konstatirati da su na ovim prostorima, a, vjerovatno, i u ostalim dijelovima muslimanske književne i pjesničke javnosti onog doba, od perzijskih pjesnika bili posebno popularni Attar i njegovo djelo "Pandnāma", a potom Mantiq at-Tayr, zatim glasovita ostvarenja Sadija Širazija "Būstān" i "Golestān", Hafizov "Dīvān" a, dakako, tu spadaju i djela Abdurahmana Džamija i "Mesneviya" Dželaludina Rumija. Ovu konstataciju izvodimo iz činjenice da su navedena djela, po svemu sudeći, najčešće prepisivana, prevedena i komentirana, jer čine najveći dio književne građe na perzijskom jeziku u Gazijinoj biblioteci. Isto tako pregled vlasnika rukopisa i mjesta iz kojih je navedena rukopisna građa dospjela u Gazi Husrev-begovu biblioteku

pokazuje da se u mnogim našim naučnim centrima, intelektualnim krugovima i porodicama čitala i prepisivala književna literatura koja je bila u to doba znakom kulturnog prestiža, ali je i danas, dakako, potvrđena njena neosporna vrijednost. Štaviše, kao što se danas prevode i štampaju djela inozemnih književnika i pjesnika, nekada su se u Bosni i Hercegovini prepisivala ili u nju donosila djela stranih književnika, a očito nisu prevedena, jer intelektualna elita koja se njima koristila nije imala značajniju potrebu za prevodenjem, nego ih je čitala i komentirala u originalnom izdanju. Ovom prilikom još da dodamo da prevlađujuće prisustvo književne i jezičke rukopisne građe u Gazi Husrev-begovoj biblioteci govori u prilog vrlo često isticanoj tvrdnji o perzijskom jeziku kao jeziku lijepe književnosti u Bosni i Hercegovini u periodu Osmanske uprave.

Rukopisi Hafizovog “Divana”

Šemsuddin Hafiz Širazi (Šamsoddīn Hāfez Širāzi) jedan je od temeljnih stupova klasične perzijske književnosti, čiji su gazeli stekli popularnost i na Istoku i na Zapadu. Hafizov pjesnički genij pojavio se na zalasku razdoblja najraskošnijeg pjesničkog ciklusa na perzijskom jeziku, u četrnaestom stoljeću, umro u Širazu 792/1389-90. godine, i sa kojim se završava najsajnije razdoblje klasične perzijske poezije. Sublimirao je i na osoben način sažeo dotadašnju perzijsku pjesničku tradiciju i neponovljivo ujedinio dva temeljna kraka u razvojnoj putanji klasične perzijske poezije: lirsku, ljubavnu pjesmu i gnostičku, irfansku ili sufijsku-filozofsku pjesmu (gazel). Hafiz je u svojoj poeziji, kako sa jezičkog i formalno-stilističkog aspekta tako i sa značenjskog, napravio neobičan spoj, neponovljiv i originalan pjesnički i književni inovacijski iskorak, tako da ga svako može čitati i razumijevati shodno svojim ukusima ili interpretativnim uzusima, a opet ne iscrpljujući ni drugačije interpretativne mogućnosti. Stoga se Hafiz uvijek drugačije čita, i uvijek ostaje neiščitan. Upravo ova osobenost najviše je doprinijela njegovoj popularnosti i stalno je iznova privlačila književnu pažnju i znatiželju.

Hafiz nije ostao nepoznat ni na našim prostorima. Već od ranog razdoblja ukorjenjivanja islamske kulture na Balkanskom poluotoku nalazimo

i tragove koji ukazuju na prisutnost Hafizovog pjesničkog opusa. Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu posjeduje 14 rukopisa Hafizovog "Divana", ne računajući rukopise komentara na drugim jezicima, prije svega na turskom, u kojima su, također, navedeni svi gazeli i stihovi na perzijskom a potom su prevedeni i komentirani na turskom jeziku.

Najraniji prepis Hafizovog "Divana" koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci datira nešto manje od jednog vijeka nakon pjesnikove smrti. To je rukopis broj 2743, prepis potječe iz 890/148586-. godine. Prepisao ga je Ğa'far b. Hasan b. 'Alī Ğa'far al- Qūhestānī, a bio je vlasništvo 'Abdulqādira b. Abū al-Misrīja iz Kara Baga u Perziji ('Aĝam). Rukopis potječe iz biblioteke Muhameda Enverije Kadića.² Nažalost, za većinu postojećih rukopisa u ovoj biblioteci ne može se utvrditi datum prepisa, niti ostali podaci o prepisivaču i mjestu prepisivanja. Ipak rukopisi "Divana" koji imaju navedene godine prepisa svjedoče da su prepisivani krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Najmlađi prepis (rukopis br. 6374) potječe iz 18. stoljeća, prepisao ga je Mustafā Tālib 1188/1774. godine, i dolazi iz Elči Ibrahim-pašine (Fezije) medrese u Travniku.³ Ostali datirani rukopisi spadaju u red starijih prepisa: rukopis broj 1055 prepisan je sredinom zul-kadeta 902/ početak jula 1497. godine, rukopis broj 3125 prepisan je 928/ 152122-. godine, a prepis rukopisa broj 3062 potječe iz 1008/15991600-. godine. Ipak za devet rukopisa Hafizovog "Divana" u Gazi Husrev-begovoj biblioteci ne postoje podaci o datumu njihovog prepisa.

Neki rukopisi su nepotpuni, a kod pojedinih je raspored donekle ispreturan. Uglavnom su prepisivani u dva stupca, tinta je crna, rukopisi imaju kustode i, uglavnom, na marginama bilješke. U ovim bilješkama susrećemo metrove gazela, objašnjenje nekih riječi ili jezičkih konstrukcija. Najčešće pismo je nash i nasta'liq. Tekst rukopisa je, većinom, obrubljen jednom ili većim brojem tanjih i debljih linija različitih boja: plavom,

² Fehim Nametak, Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, svezak IV, London-Sarajevo, 1998., str. 398.

³ Fehim Nametak, Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, svezak IV, London-Sarajevo, 1998., str. 402.

zlatnom, crvenom ili crnom. Također su u pojedinim rukopisima i pjesme, odnosno gazeli, uokvireni linijama različite boje. Početak većine rukopisa karakteriziraju višebojne dekoracije i ukrasi. Ukrasi su različiti, neki vrlo bogati, raznovrsni i estetski vrlo nadahnuti.

Radi ilustracije ukratko ćemo opisati nekoliko rukopisa. Rukopis 1055 spada u ljepše rukopise Hafizovog "Divana". Unvan je izrađen u zlatnoj, plavoj i crvenoj boji, a tekst obrubljen zlatnom bojom. Također rukopis broj 6374 brižljivo je urađen. Istaknutije riječi pisane su crvenom tintom. Unvan je urađen u više boja, prevladava zlatna. Prve dvije strane su optočene debljim zlatnim linijama, a ostale crvenim. Izvanredno urađen početak ima i rukopis broj 2615. Tekst je obrubljen plavom, zlatnom i crnom linijom. Naslovi su ispisani crvenom tintom. Prve dvije strane ukrašene zlatnom bojom, ali su oštećene. Međutim, rukopis broj 1366 izdvaja se od ostalih rukopisa po pet izuzetno lijepih ilustracija, odnosno minijatura. Tekst rukopisa je obrubljen zlatnim i crnim crtama, a unvan je izrađen plavom i zlatnom bojom. Uvez je kožni sa izvanrednim ornamentima i prekrasnim prijeklopom.

Interesantno je, također, istaknuti da je najveći broj rukopisa Hafizovog "Divana" dospio u Gazi Husrev-begovu biblioteku iz Travnik, odnosno biblioteke koja se nalazila u sklopu Elči Ibrahim-pašine (Fejzije) medrese.

Pored rukopisa "Divana" na perzijskom, također susrećemo i komentare na turskom jeziku. Rukopisi broj 2576, 470, 2073, 4129 i 218 predstavljaju komentare Hafizovog "Divana" na turskom jeziku, koje je napisao veliki ljubitelj i poznavalac perzijske poezije Mustafâ Muslihuddin Surûrî, umro 969/ 1561. godine.

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem 9782 nalazimo interesantan izbor stihova iz Hafizovog "Divana" novijeg datuma. Na prvom listu obične školske sveske (14 x 20 cm), stoji naslov *Sociološke misli u Hafizovom Divanu*. U prvom dijelu navedna su 304 distiha ili samo početni dijelovi stihova iz Hafizovog "Divana", a nakon toga je ispisano 30 prethodno naznačenih stihova od kojih su neki prevedeni na bosanski jezik. U rukopisu se također nalaze bilješke iz sociologije na bosanskom,

zatim različite bilješke iz ahlaka i akaida na arapskom i bosanskom jeziku, potom neka pjesma i prijevod jedne ilahije na bosanski jezik.

Čini se umjesnim ovom prilikom kazati da se pored "Divana" pojedinačni gazeli i stihovi Hafiza Širazija nalaze i u brojnim rukopisnim pjesničkim zbirkama (medžmuama) i drugim raznovrsnim književnim bilješkama. Autori ovih medžmua su vrlo često Bošnjaci, različitih profesija i živjeli su u različitim gradovima i područjima.

Fragment komentara iz privatne zbirke

Ovom pregledu rukopisa Hafizovog "Divana" u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pridodat ćemo rukopis vezan za ovo književno djelo koji se ne nalazi u posjedu ove biblioteke. Naime, radi se o rukopisu, zbirci (medžmua), čiji se jedan dio odnosi na komentar Hafizovih stihova i spada u privatnu, porodičnu kolekciju. Ovu zbirku spominjemo ovdje da bi ukazali na značajnu činjenicu o postojanju još nepoznatih rukopisa po privatnim bibliotekama ili porodičnim kućama, daleko od očiju javnosti i naučnih ustanova.

Rukopisna zbirka sadrži pet risala: komentar Hafizovih stihova, risala o medicini, astronomiji, rasprava u području tesavufa, pjesma o hazreti Aliji na arapskom jeziku i njegova oporuka sinu. Zbirka je bila vlasništvo Beha ef. Sikirića, a sada je u posjedu njegovih potomaka. Autor zbirke je Iranac Ali Davani, a na jednom listu nalazi se godina prepisa, 896. po Hidžri.

Dio koji se odnosi na Hafizovu poeziju obuhvata 20 listova zbirke. Autor medžmue pojedinačno citira stihove iz Hafizovog "Divana", a potom ih prilično detaljno i opširno komentira na perzijskom jeziku. Komentar je sufijskog karaktera. Originalni stihovi su pisani crvenom tintom, imaju kustode i ponegdje na marginama bilješke.

Prilozi:

Primjeri bogato ukrašenih i umjetnički ilustriranih rukopisa Hafizovog "Divana" u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

1. Rukopis broj 6374. Početak "Divana" Hafiza Širazija, L. 138; 14

x 21 cm (9 x 15,8 cm). Pismo ta'liq. Unvan je u više boja, prevladava zlatna. Prve dvije strane optočene debljim zlatnim linijama, a ostale crvenim. Prepisao Mustafā Tālib 1188/1774. godine. Iz Elči Ibrahim-pašine (Fezije) medrese u Travniku.

2. Rukopis broj 2615. Predgovor Hafizovom "Divanu" Muhammeda Golāmdāma. Prve dvije strane ukrašene zlatnom bojom, oštećene.

3. Rukopis broj 2615. Početak "Divana" Hafiza Širazija, L. 141; 11,5 x 19,5 cm (7 x 13 cm). Pismo nasta'liq. Tekst obrubljen plavom, zlatnom i crnom linijom. Naslovi ispisani crvenom tintom. Bez podataka o prepisu.

4. Rukopis broj 1366. Početak "Divana" Hafiza Širazija, L. 194; 11,5 x 21,6 cm (6 x 13,5 cm). Pismo ta'liq. Tekst obrubljen zlatnim i crnim crtama. Unvan izrađen plavom i zlatnom bojom. Nema podataka o prepisu. Uvez kožni sa izvanrednim ornamentima i prekrasnim prijeklopom. Vakuf Džinić Abdulbaki-efendije.

5. Rukopis broj 1366. Minijatura iz Hafizovog "Divana".

6. Rukopis broj 1366. Minijatura iz Hafizovog "Divana".

7. Rukopis broj 1366. Minijatura iz rukopisa Hafizovog "Divana".

8. Komentar Hafizovog "Divana" iz rukopisne zbirke porodice Sikirić. ♦